

УДК 811.161.2'23

М. Л. Микитин-Дружинець

МОТИВАЦІЙНА БАЗА СІМЕЙНО-РОДОВИХ ТА КОЛЕКТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРІЗВИСК СТРИЙЩИНИ

У статті з'ясовується мотивація сімейно-родових та колективно-територіальних прізвиськ Прикарпаття. Сімейно-родові західноукраїнські імена походять від апелятивів, імен та прізвищ; колективно-територіальні неофіційні найменування характеризують осіб за специфікою їх діяльності, особливостями мовлення та етнічною приналежністю.

Ключові слова: мотивація, прізвисько, апелятив, родове прізвисько, територіальне прізвисько.

Неофіційні найменування є домінуючим елементом в антропонімічній системі кожного села. Вони обов'язково конотативні одиниці, тобто містять у собі емоційний компонент — негативний (найчастіше) чи позитивний (рідше). Прізвиська є індикаторами суспільної свідомості, оскільки репродукують міжколективні та міжособистісні стосунки, відображають реальні риси зовнішності, характеру носія або свідчать про ступінь родинних стосунків його з іншими членами сім'ї.

В українській ономастиці можна виділити три етапи, коли виникало зацікавлення прізвиськами. Перший етап — кінець XIX ст. (М. Сумцов, В. Ястребов та В. Охрїмович), другий період належить сімдесяти рокам XX ст. (М. Худаш, П. Чучка, І. Сухомлин, В. Чернецький) і останній етап — початок XXI ст. (С. Вербич, М. Лесюк, Б. Близнюк, М. Будз, Г. Бучко, О. Вербовецька, М. Наливайко, О. Антонюк, Н. Вренер, Р. Осташ).

Прізвисько, належачи до класу власних імен, на думку М. Дуйчак, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференціальну функцію [4: 256].

Воно виразно мотивоване, підказується певною ситуацією і нагадує цю ситуацію постійно. Мотиви прізвиськової номінації зумовлені соціальними, географічними, ситуативними, фізичними та іншими чинниками [1: 7].

На сьогодні важливою залишається проблема класифікації прізвищ.

Г. А. Архипов поділяє прізвища за походженням на чотири групи: а) прізвища, дані рідними, родичами чи батьками, які служать другими іменами (найчастіше серед представників старшого покоління); б) прізвища, дані чужими людьми, які закріпилися за іменованими як неофіційні імена; в) тимчасові прізвища (найчастіше даються серед школярів); г) прізвища-табу (часто наявні серед молоді) [2: 159].

На думку З. П. Нікуліної, на основі семантичних відношень прізвища можна поділяти на три групи: 1) оцінно-характерні, які характеризують особу за якоюсь її індивідуальною ознакою; 2) генесіонімічні, що характеризують іменованого через вказівку на когось із родичів; 3) відпрізвищеві, які не характеризують, але лише називають іменованого [6: 123].

П. Т. Поротников виділяє три групи прізвищ: сімейно-родові, особисто-індивідуальні та колективно-територіальні. На його думку, частотність вживання прізвищ залежить від того, як ставиться до них їх носій, а ставлення людей до їхніх прізвищ регулюються встановленою традицією. Сімейно-родові прізвища сприймаються як жартівливі, особисто-індивідуальні як образливі, бо вони мають більше експресії і використовуються при найменуванні відсутніх осіб [8: 15–16].

Об'єктом нашого дослідження стали колективно-територіальні прізвища Стрийщини та сімейно-родові прізвища с. Ходовичі, Стрийського району, Львівської області.

Сімейно-родові прізвища, за твердженням П. Т. Поротникова, називають не тільки одну особу, але й представників всієї сім'ї чи роду (групи сімей, які знаходяться в родинних зв'язках). Зазвичай, це прізвища сімей, які мають одне прізвище. Відмінна особливість сімейних родових прізвищ — передача їх, як і прізвищ, у спадок від батька до сина, від діда до внука. Відповідно, такі прізвища не тільки виділяють особу, але й вводять її в загальний ряд представників окремої сім'ї чи роду. Сімейно-родові прізвища дуже стійкі, хоча використовуються рідше, ніж індивідуальні. Вони є більш номінативними. Процес виникнення сімейних прізвищ на основі індивідуальних можна спостерігати і в сучасних умовах: особисте прізвище-

ко, передаючись у спадок, перетворюється в сімейне, але рідко стає родовим [9: 151–152].

Дослідники Б. Близнюк та М. Будз виділяють два типи найменувань «вуличні назви» і «власне прізвиська» [3: 93]. М. Л. Худаш запропонував для сімейно-родових прізвиськ термін «прізвищева назва» [12: 100]. Удосконалюючись та стабілізуючись, частина «прізвищевих назв» при підтримці відповідних урядових актів перетворилася у прізвища, інша — продовжувала існувати тільки в усній традиції як неофіційні спадкові іменування поруч з прізвищами. За структурою і функцією вони близькі до прізвищ, але, на відміну від останніх, легко замінюються іншими, творять варіанти.

Р. Осташ стверджує, що термін «прізвисько» існує у мовленні і не має якогось емоційного відтінку, слово це нейтральне. Найчастіше воно поєднується з прикметником «вуличне» (прізвисько), рідше доводиться чути «родове», «родинне» (прізвисько). Словом «вуличне» підкреслюють те, що це прізвисько неофіційне, вживається на території однієї вулиці і села [7: 408–409].

Родове прізвисько — додаткова неофіційна (друга) усталена назва певної сім'ї і окремої людини, що передається спадково принаймні на три покоління по віковій вертикалі, а також охоплює рідних і двоюрідних братів і сестер по віковій горизонталі. Якщо така назва стосується усіх членів роду, то вживається у множинній формі, якщо лише одного члена роду — то в однині. У ролі такого прізвиська виступає переважно індивідуальне вуличне прізвисько засновника чи засновниці нового роду. При називанні членів роду прізвисько вживається в різних мовленнєвих антропонімічних формулах. У передгір'ї Карпат найбільш поширеними є тричленні структури, які утворюються переважно від імені денотата плюс патронім чи матронім [5: 322]: Василь Митра Павлового, Федь Марусі Петришиної. У селі Ходовичі зустрічаються чотиричленні структури: Оксана Галі Петра Вітового.

Родинне прізвисько — неофіційна усталена назва кількох близьких між собою за походженням родів. Воно не обмежене віковою вертикаллю, хоч після четвертого покоління під впливом того, що суб'єкти називання, тобто оточуючі чужі люди, починають забувати деталі цих міжродових зв'язків, таке прізвисько має тенденцію звужувати сферу свого функціонування і зосереджуватися в основному

на називанні однієї-двох гілок родини, тобто одного-двох родів. Такі прізвиська І. Я. Франко називає «іменами дворищ», які він описує в старостві Стрийському [13: 410–426].

І. Сухомлин у статті «Українські прізвиська людей як власні родові назви» поділяє родові антропоніми на два класи: 1) прізвиська антропонімного походження (власноіменні утворення); 2) прізвиська неантропонімного походження (відапелятивні утворення) [11: 39–40].

Серед виявлених нами сімейно-родових прізвиस्क мешканців села Ходовичі виділяємо наступні групи:

І. Відапелятивні утворення:

1) прізвиська, що характеризують особу за специфікою діяльності — професією, службовим становищем, хобі, місцем роботи, вчинками, іншими діями — *Хрестикові* (у родині жінки дуже добре вишивали «хрестиком»), *Вім* (дід був колись у селі війтом), *Диригентові* (дід був диригентом церковного хору), *Капітанові* (прадід любив косити сіно, коли косили гуртом, він виривався вперед, а йому примовляли: «пішов капітан наперед, а військо за ним»), *Кушнірові* (прадід був кушніром), *Старовітові* (прадід був у селі війтом; діти старого війта), *Столерчині* (дід був столяром), *Шевчуки* (прадід був шевцем), *Шефові* (в армії батько був шефповаром); *Ковальові* (прадід був ковалем), *Головишині* (баба була головою сільради);

2) прізвиська, що інформують про особливості мовлення особи — *Солодкі* (самі члени родини говорили про себе, що всі вони «солоденькі»), *Прошувас* (у своєму мовленні використовують дуже часто «прошу вас»);

3) прізвиська, що інформують про зовнішній вигляд особи — *Вусатого* (прадід мав великі вуса), *Грубого* (прадід мав велику вагу тіла, був товстим, «грубим» (діал.), *Сивачки* (дід і баба були сиві, «аж білі»).

ІІ. Власноіменні утворення.

Серед сімейно-родових прізвиस्क виділилася група антропонімів, що утворилися від прізвищ та власних імен.

1. Прізвиська, що походять від власних імен людей:

1) від власного імені діда, прадіда — за допомогою додавання до основи суфіксів: *Матійові* (прадід Матій + -ов- + -і), *Грицикові* (Гриць + -ик- + -ов- + -і), *Базьові* (Василь → Базьо + -ов- + -і), *Трофимові* (дід Трофим + -ов- + -і), *Альошові* (дід Олексій); *Іванчикові* (дід Іван + -чик- + -ов- + -і);

2) від власного імені матері — *Палагнині* (Палагна + суфікс -ин- + -і); *Василишині* (Василиха + суфікс -ин- + -і); *Марухині* (Маруха + суфікс -ин- + -і).

3) від власного імені (варіанта імені) баби, прабаби — за допомогою додавання до основи імені (до варіанта імені) суфікса -ин: *Маринині* (баба Марія → Марина), *Нащині* (баба Анастасія — Настя), *Павлінині* (баба — Павліна) та суфікса -ов: *Сеньові* (баба Ксенія → [К]сен [ія] + -ьові).

2. Прізвиська, які походять від прізвищ людей:

1) утворені додаванням до основи суфіксів — *Грибашко* (Гриб + -аш- + -к- + -о), *Климчишині* (Клим [ко] + -ч- + -иш- + -ин- + -і), *Ключикові* (Ключ [ик] + -ов- + -і), *Кубаришині* (Кубар [а] + -иш- + -ин- + -і), *Шабашкіні* (Шаба [н] + -ш- + -к- + -ін- + -і);

2) утворені за допомогою «усічення» основи — *Щурі* (Щур [ко] + -і);

3) утворені за допомогою метатези — *Круті* (Куртий).

3. Прізвиська, які походять від імені та прізвища:

Шабаниколи (прізвище Шабан + ім'я М(н)икола).

Зустрічається прізвисько, утворене від апелятива та власного імені: *Гоцмаринчині* (гоц — у значенні дуже швидка, енергійна жінка); *Маринчині* — ім'я Марина + суфікси -ч- + -ин-).

До колективно-територіальних прізвиськ відносяться прізвиська цілих груп людей, які об'єднані не родовими спорідненостями, а територіально. У таких прізвиськах часто міститься інформація про мешканців всього села [9: 154]. Серед колективно-територіальних прізвиськ виділяємо неофіційні найменування, що характеризують осіб за специфікою їх діяльності, особливостями мовлення та етнічною приналежністю людей, які колись проживали в селі.

Колективно-територіальні прізвиська людей декількох сіл Стрийщини: *с. Братківці* — *Кошики* (здавна люди села займалися плетінням кошиків); *с. Верчани* — *Червоне село*, *Червоні*, *Комуністи* (колись у селі жило багато комуністів); *с. Гніздичів* — *Китайці* (у цьому невеликому за розмірами селі живе багато людей, «як у Китаї»), *с. Добряни* — *Фляки* («фляки» — свинячі або телячі тельбухи, порізані на шматочки і зварені в пшоняній каші [10: Т. 10, 610], мешканці села, на думку жителів села, харчувалися такою їжею), *с. Загірне* — *Німецьке село*, *Німці*, *Гусяче село*, *Гуси*, частіше *Гензедорф* (з німецької — Gänse Dorf

(гусяче село) колишні власники цього села займалися птахівництвом, зокрема розводили гусей), *с. Йосиповичі — Кваки* (село розташоване з одного боку біля лісу, з іншого — біля боліт, тому завжди чується квакання жаб; «кваки» від квакати), *с. Кути — Кавчі — Кут, Кацюрюки* (у селі люди займалися птахівництвом, а найбільше розводили качок; на качок говорять [кăч'ета], [кăц'ета], тому дорослі качки — качури, а малі — качурики), *с. Лисятичі — Пацетники* (люди в цьому селі займалися тваринництвом, розводили свиней і возили їх на продаж; на малих поросят говорять [пац'ета], а ті, хто їх розводить — пацетники), *с. Луги — Ходовицький Луг* (с. Ходовичі здавна лежало на правому березі ріки Стрий. Ще з XVI ст. часті розливи ріки розділили село на дві частини: по правий берег знаходиться с.Ходовичі, а лівий берег від часу повені носить назву Ходовицький Луг), *с. Підгірці — Кошики* (на базар весною і літом люди возять продавати полуниці у кошиках), *с. Дуліби — Мішки* (до Стрия на базар люди ходили торгувати з мішками) та *Бздирки* (рибалки з села ловили, зазвичай, мілку рибу, яку в народі називають «бздиркою»), *с. Піщани — Татари, Татарське село* (колись село захопили татари і довгий час жили в ньому), *с. П'ятничани — Мокляки* (село розташоване таким чином, що після дощів туди стікає вода і там завжди мокро, а люди, що там проживають, — мокряки), *с. Стриганці — Сестрички* (жінки звертаються одна до одної «сестричко») та *Патюки* (люди збирали гриби, які в народі називають «патюки», літературного відповідника не знайдено), *села Угерсько та Яблунівка — Маляри* (села розташовані близько одне від одного, а с. Угерсько заснували та проживали в ньому угорці, яких називають мадярами), *с. Ходовичі — Шутрованці* (у селі був заснований гравійний кар'єр, на якому добували «шутер» (діал.) — щебінь (літ.), «шутрований» — посипаний щебенем [10: Т.11, 568]; це перше село, дороги в якому були засипані щебенем) та *Цигани* (через село проходить залізниця, а після Стрия перша зупинка була у Ходовичах, тому цигани, які їздили по селах та просили грошей і харчі, найперше зупинялися в цьому селі).

В основному сімейно-родові прізвиська с. Ходовичі, Стрийського району, Львівської області антропонімного утворення (походять від імен, прізвищ), колективно-територіальні прізвиська Стрийщини переважно характеризують осіб за специфікою їх діяльності.

Таким чином, дослідження неофіційної антропонімії становить великий науковий інтерес, оскільки прізвиська, зокрема сімейно-родові, колективно-територіальні, фіксують інформацію про світогляд, характер певного народу та сприяють глибшому пізнанню розвитку його мови.

Література

1. Антонюк О. В. Мотиви прізвиськової номінації с.Калиново Костянтинівського р-ну Донецької обл. // Питання сучасної ономастики. — Дніпропетровськ, 1997.
2. Архипов Г. А. Прозвища жителей деревни Средние Юри // Ономастика Поволжья. — Уфа, 1973. — Вып.3.
3. Близнюк Б., Будз М. Сучасні гуцульські прізвиська // Наукові записки. — Кіровоград, 2001. — Вип.37.
4. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивованість // Проблеми сучасної археології. — К., 1994.
5. Ліщинська Г. Сучасні прізвиська на Покутті // Наукові записки. — Кіровоград, 2001. — Вип.37.
6. Никулина З. П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп (на материале отфамильных местных прозвищ) // Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров. — Красноярск, 1975.
7. Осташ Р. Из життя сучасних українських прізвиськ // Наукові записки. — Кіровоград, 2001. — Вип.37.
8. Поротников П. Т. Антропонимия замкнутой территории (на материале говоров Талицкого района Свердловской области) // Автореф. дис. — Казань, 1972.
9. Поротников П. Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого района Свердловской области // Антропонимика. — М., 1970.
10. Словник української мови: В 11-и т. — К., 1970–1980. — Т.11.
11. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви // Говори і ономастика Наддніпрянщини. — Дніпропетровськ, 1970.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. — К., 1977.
13. Франко І. Я. Причини до української ономастики // Зібрання творів у 50-и т. — К., 1982. — Т.36.

Микитин-Дружинец М. Л.

МОТИВАЦИОННАЯ БАЗА СЕМЕЙНО-РОДОВЫХ И КОЛЛЕКТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПРОЗВИЩ СТРИЙЩИНЫ

В статье объясняется мотивация семейно-родовых и коллективно-территориальных прозвищ Прикарпаття. Семейно-родовые западно-украинские онимы происходят от апеллятивов, имён и прозвищ; коллективно-территориальные неофициальные наименования характеризуют лиц на основании специфической деятельности, речевых особенностей и этнической принадлежности.

Ключевые слова: *мотивация, прозвище, апеллятив, родовое прозвище, территориальное прозвище.*

Mykytyn-Druzhinets M. L.

MOTIVATION BASIS OF FAMILY-GENERIC AND COLLECTIVE-TERRITORIAL NICKNAMES OF SRTYISCHINA REGION

This article deals with the motivation of family-generic and collective-territorial nicknames of Subcarpathia. The West Ukrainian family-generic onyms are derived from appellatives, names and surnames; collective-territorial non-official nominations characterize people according to their specific occupation, their speech activity peculiarities and their ethnic belonging.

Key words: *motivation, nickname, nomination, generic nickname, territorial nickname.*